

TUDÁSSZOCIOLÓGIAI OLVASATBAN

BÉKÉS VERA

Sigmund Freud és Ferenczi Sándor levelezése

Haynal André tudományos irányításával,
Patrizia Giamperi-Deutsch közreműködésével
szerkesztette Eva Brabant és Ernst Falzeder
A kézirat átírása Ingeborg Meyer-Palmedo munkája
A magyar kiadás fordítói: Berényi Gábor,
Mazgon Máté, Schulcz Katalin, Székely Zsófia,
Szűszmann György, Vég Katalin, Zay Balázs
A jegyzeteket a magyar kiadáshoz adaptálta
Erős Ferenc és Kovács Anna
I/1. (1908. január 18. – 1911. december 31.) 2000.
I/2. (1912. január 1. – 1914. június 28.) 2002.
II/1. (1914. július 7. – 1916. december 28.) 2002.
II/2. (1917. január 1. – 1919. december 26.) 2003.
III/1. (1920. január 1. – 1924. december 25.) 2004.
III/2. (1925. január 7. – 1933. május 4.) 2005.
Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Bp.
1956 old., 26 700 Ft

A szakértők francia vagy német nyelven hosszú évek óta hozzáférhetnek, egy ideje pedig már magyarul is olvasható a pszichoanalitikus mozgalom egyik legérdekesebb, legizgalmasabb dokumentuma: Sigmund Freud és Ferenczi Sándor fennmaradt levelezésének lehetőségig teljes gyűjteménye. A hat (háromszor két fél) kötet összesen több mint ezerkétszáz, időrendbe sorolt, szerkesztői jegyzetekkel kísért levelet foglal magába. A sorozat először francia fordításban látott napvilágot, a magyar változat azonban természetesen a német kiadást követi, hiszen a levelek eredeti nyelve német. Az első két fél kötet 1908. január 18-tól, Ferenczi első jelentkezésétől az 1914-es szarajevói merénylet napjáig írt leveleket tartalmazza, a második kettő 1919 december 26-ával fejeződik be, túl a háborún, a forradalmakon, s túl azon a reményen is, hogy a pszichoanalízis a pesti egyetemen tartós otthonra lel, és intézményes keretek között fejlődhet tovább. A harmadik két félkötet pedig mintegy krónikáját adja a mozgalmon belüli ortodox elmélet-től elkülönülő „preödipális eretnokség” teljes kibontakozásának, és a Ferenczi halálát közvetlenül

¹ ■ Tipikus példája ennek Richard Webster magyarul is kiadott sikerkönyve: *Miben tévedett Freud? – bűn, tudomány, pszichoanalízis* (Európa, Bp., 2003), amely látásmódoberővel alaposan félretájolja az avatatlan olvasót.

megelőző napok levélváltásával zárul. A félkötetek mindegyikéhez neves szakember szerzők írtak bevezető tanulmányt: Haynal André, aki az egész program tudományos irányítója, Ernst Falzeder, Judith Dupont (aki nagybátyjától; Bálint Mihálytól örökölte a Ferenczi-hagyatékot), Eva Brabant és Axel Hoffer. A magyar kiadáshoz készült szerkesztői előszót a kötetek kiegészítő jegyzeteit is készítő Erős Ferenc írta. A komoly kutatómunkán alapuló bevezető tanulmányok egymással összehangolt, egységes szemléletet tükröznek: önálló tanulmánykötetbe összegyűjtve tudománytörténeti tankönyvként is megállnak a helyüket.

Közhelyszámba megy, ha annyit mondunk: Sigmund Freud és Ferenczi Sándor levelezése alapvető jelentőségű kor- és tudománytörténeti, valamint életrajzi dokumentum, bár pontosan ez a helyzet. Ezek a levelek – a kísérő jegyzetekkel és a névmutatóval együtt – úgyszólván kézikönyvvül szolgálhatnak mindazoknak, akik tudni szeretnék, pontosan mi is történt Kelet-Közép-Európában, milyen folyamatok zajlottak 1908 és 1933 között.

A pszichoanalitikus mozgalom tudománytörténeti-tudásszociológiai vizsgálatának több irányból is érkező támadásokkal kell szembenéznie. Az egyik a logikai pozitivisták hagyomány, mely a pszichoanalízist nem tartja tudománynak, s végképp nem természet-tudománynak. Karl Popper vagy Adolf Grünbaum a pszichoanalitikusokat inkább egy szekta tagjainak tekintik, s nem az emberi lélek vagy személyiség korábban nem ismert fejlődési törvényszerűségeinek feltárásán dolgozó kutatóknak vagy a személyiséget erőtraumák okozta sérüléseket orvosoló terapeutáknak. A pszichoanalízist bíráló, illetve elutasító szcientista attitűdhöz gyakran – bár nem szükségképpen – kapcsolódik a „csaló Freudot”, a „zsarnok Freudot” leleplező „Freud-temető ipar”.¹ A vita a kezdetek óta tart, és a felek klasszikus módon elbeszélnek egymás mellett. Gyanítom, a levelezés elolvasása sem ingatná meg meggyőződésükben azokat, akik a pszichoanalízist a „valódi tudományosság” nevében ostromozzák. Ez már abból is tudható, hogy az ilyen munkákban Freud „leleplezése” nem jár együtt a mozgalom egykori renegátjai (Jung, Rank és különösen nem Ferenczi) tudományos rehabilitálásával.

Jóval érdekesebb kérdés, hogyan hat a levelezés megismerése a pszichoanalízis mai művelőire. Haynal André szerint hasznukra válna, hiszen: „A pszichoanalitikus közösségnek gyakran igen nehezére esett, hogy szembenézzen a történetével. Ehelyett in-

kább sietős engedelmességgel és a túlzott idealizálás csaloéka bizonyosságával rázta le magáról önálló gondolkodók – köztük Ferenczi – eredményeit. Néha úgy tűnt, hogy Ferenczi sohasem írta meg azt, amit megírt; sokak szemében egyáltalán nem is létezett.” (III/2. köt. 17. old.)

A mai ortodox freudianus pszichoanalitikusok mellett Haynal alig burkolt formában egyes új irányzatok képviselőit is bírálja, akik nem tagadják ugyan meg analitikus gyökereiket, ám közismerten nem tartják túlságosan fontosnak a szembenézést a valódi hagyománnyal. Számukra az is kérdéses, *kell-e egyáltalán* történeti tudatossággal fordulnunk a hagyományokhoz. Peter Fonagy szerint például a tudomány szempontjából „nem tragédia, ha nem mindenki tudja pontosan, hogy ez meg ez a gondolat honnan, kitől ered – sokkal fontosabb lenne, hogy a magyar pszichoanalízis új szárnyakat kapjon, s ismét feltalálja magát”.²

A levelezést végigolvasva belátható, hogy ez az angolszász empirista hagyományban igen népszerű magatartás mennyire könnyelműen *parazlól*. Megtakarítja ugyan a valódi történeti számvetés fáradsalmait, viszont így mindent újra fel kellett fedeznie, mutat rá Haynal: „a traumák jelentőségét (például Masud Khan nyomán), az interakciót és az interszubjektivitást (például Melanie Klein, Donald Winnicott, Harry Stack Sullivan és mások munkásságában), a hasítást és a borderline-struktúrákat (Otto Kernberg elméletében), miként azt a tényt is, hogy minden értelmezés mindig több, mint pusztá értelmezés, ahogyan Daniel Stern kifejtette. [...] Ez a veszteség elegendő ok arra, hogy friss szemmel és pontosan megvizsgáljuk, mi is történt valójában történetünkben.” (III/2. köt. 17. old.)

Haynal Andrénak csak abban nincs igaza, hogy a pszichoanalízis és benne Ferenczi esetét valóban *egyedülálló* történetnek minősíti, amelyről mint ilyenről kell eltöprengenünk. A pszichoanalitikus mozgalom ugyanis éppen ebből a szempontból *nem* kivételes jelenség; a történeti tudatosság hiánya, az ódzkodás a saját történet feltárásától, tehát a mítoszoktól megtisztított, valódi hagyománnyal való szembenézéstől, és az ennek elmulasztásából fakadó lehetséges veszteség iránti nemtörődömség meglehetősen általános a XX. század második felének tudományos gondolkodásmódjában, különösen a maguk kutatási területén élenjáró kutatóknál.

Ugyanakkor Magyarországon az utóbbi években lényeges változások is történtek mind a pszichoanalitikus szakirodalom kiadásában,³ mind pedig a pszichoanalízis intézményeinek életében. Talán a legfontosabb fejlemény az *Elméleti pszichoanalízis* doktori program a Pécsi Tudományegyetem bölcsészkarán, amelyben a pszichoanalízis eszme- és kultúrtörténeti problémájának vizsgálata összekapcsolódik a pszichoanalízis mint modern diszciplína módszeres kutatásával.

A levelezés éppen abba a folyamatba enged bete-

rintést, amelyben kibontakozott a tudományosságnak egy egészen új, modern létformája: a tudományos mozgalom.

A XVIII. század közepéig az európai tudósok a hivatásuk műveléséhez szükséges képzettséget önműveléssel, esetleg egy-egy kiváló mestertől szereztek meg. Kutatásaikat kollégáiktól elszigetelten folytatták, az eredményekről levelezés útján adtak és kaptak híreket, s legfeljebb néhány tanítványt neveltek.

A XIX. század folyamán kialakult az úgynevezett modern egyetem szerkezete és képzési rendje, s velük együtt megszilárdult a tudományos diszciplínák új szisztémája (természettudomány, szellemtudomány, társadalomtudomány, műszaki és orvostudomány) is.⁴ A természettudományos képzés egyre fontosabb szerephez jutott az egyetemeken, ahol jegyzetekre támaszkodva és laboratóriumi gyakorlatokon készítik fel a hallgatót leendő hivatására. Az oktatás, az érvényes tudás átadása szigorúan elkülönült a kutatástól, az új tudás létrehozásától. Az egyetemi képzés minőségén a professzori testület örködött. Egy fiatal csakis tanulmányainak vége felé – s akkor is csupán a szabadidejében – csatlakozhatott az egyetem, egy akadémiai vagy ipari intézet tudományos műhelyéhez, ahol a mester is csak mintegy magánemberként, szerződésben foglalt oktatói kötelezettségein kívül folytathatott tudományos vizsgálódást, jóllehet professzori kinevezésének előfeltétele volt a magas színvonalú kutatói munka. A professzor (ha a magántanári kinevezéstől eljutott egyáltalán idáig) a tudós testületnek többé-kevésbé egyenrangú tagjaként fontos közösségi privilégiumokat és egyfajta autonómiát élvezett az állami hatalommal szemben, ugyanakkor az oktatásban, különösen az orvostudományi képzésben egy rendkívül szigorú hierarchia jelölte ki működési körét.

A német – s hozzátehetjük, az osztrák–magyar – társadalmi struktúrában az egyetem más helyet foglalt el, mint Angliában vagy Franciaországban. A tu-

2 ■ L. Fónagy Péter: El kell szakadni a díványtól (Lénárd Kata interjúja). *Thalassa*, 2003. 2–3. szám, 107–122. old. Más kérdés, hogy Fónagy maga jól ismeri az elődök történetét. Az interjúban kifejtett véleménye éppen ezért elvi állásfoglalást jelent a régmúlttal való pepecseléssel szemben.

3 ■ Nem is lehet felsorolni az utóbbi évek összes kiadványát. Csak a legfontosabbakat említem: Erős Ferenc válogatásában több mint 800 oldal jelent meg Sigmund Freud életművéből (Európa, Bp., 2003) és egy bőszes tanulmánykötet Ferenczi írásaiából és a róla szóló tanulmányokból (Új Mandátum, 2000); Mészáros Judit szerkesztésében és bevezető tanulmányával 1999-ben megjelentek Ferenczi korai írásai (*A pszichoanalízis felé*), illetve munkásságának kortárs és mai értékelései (*In memoriam Ferenczi Sándor*).

4 ■ Kivételt jelentettek az úgynevezett kutatóegyetemek, amelyek ebben az időszakban elsősorban Amerikában (Johns Hopkins) létesültek. A modern egyetem kialakulásáról, jellegzeteségeiről és feladatainak változásáról, l. Békés Vera, Palló Gábor, Tóth Tamás tanulmányait in: Tóth Tamás (szerk): *Az európai egyetem funkcióváltozásai*. (Magyar Felsőoktatás Könyvek, 18.) Profeszorok Háza, Bp., 2001.

5 ■ Joseph Ben-David: A német tudományos hegemonia és a szervezett tudomány megjelenése. In: Tóth (szerk): *i. m.*

dományos tudást errefelé nagyra becsülték ugyan, de nem tekintették a társadalmi és gazdasági reform nélkülözhetetlen hajtóerejének. Közép-Európában „hiányzott az a fajta mozgalom, amely Nyugaton a felsőoktatáson keresztül próbált meg professzionalizálni, a tudományos univerzalizmussal és altruizmussal átítatni számos szakmát: az üzleti rétegeket, mérnököket, közalkalmazottakat, politikusokat és általában az embereket.”²⁵ A német (és osztrák–magyar) berendezkedés nemigen volt képes rugalmasan alkalmazkodni a természettudományokban bekövetkező hallatlanul gyors fejlődéshez. Nem számítva a kevés állami vagy magánfenntartású kutatóhelyet, nem biztosított intézményes feltételeket az új és gyorsan differenciálódó tudományágak zavartalan fejlődéséhez.

A századforduló körül berobbanó új felfedezések hiába voltak igazi tudományos forradalmak, nem tudták átrendezni a viszonylag új keletű tudományos és egyetemi intézmények merev belső határait. A kutatásnak mint hivatásnak elkötelezett fiatalok egyre nagyobb tömege kezdte a hivatalos egyetemi intézményeken *kívül* keresni az új tudományos eredmények elsajátításának, illetve a tudományok új módon való művelésének a lehetőségét. (Nem beszélve arról, hogy az egyre növekvő számban megjelenő zsidó diákok többségének származása miatt sem lehetett esélye komoly egyetemi karrierre.) Egyrészt ez a konstelláció kedvezett a tudományos iskolák mintájára, ám általában spontánul szerveződő, informális tudományos műhelyek kialakulásának. Másrészt a századfordulós Osztrák–Magyar Monarchia egy sor új típusú, minden hivatalos intézményen kívüli kulturális, tudományos mozgalom, egyesület, társaság, művészeti, sport- és alternatív terápiás irányzat színtere lett, minthogy többé-kevésbé liberális politikai berendezkedése nem gátolta, társadalmi-gazdasági körülményei lehetővé tették, kulturális légköre pedig kifejezetten inspirálta felvirágzásukat. E két szerveződési forma kereszteződéséből születtek a XX. század első évtizedében a modern *tudományos mozgalmak*, s közöttük is

talán elsőként a pszichoanalitikus mozgalom.

Az én nemzedékem, amelyik gyermekkorában saját élmény híján még a Pál utcai gittegyelet „intézményi” ügyeinek belső logikáján sem nagyon tudott kiigazodni, igazából csak mostanában kezdi megérteni, mit is jelent szabad kezdeményezésből Társassággá (Merei Ferenc definíciója szerint: preszociális, alegális intézménybe) tömörülni, azt rítusokkal, hagyományokkal belülről megszilárdítani, majd pedig összehangolt

küzdelmet folytatni az újdonsült közösség legális *intézményként* való társadalmi elismeréséért... Márpedig a pszichoanalitikus iskola ilyen mozgalom volt a Freud köré gyűlő Szerda Társaságtól kezdve a terjeszkedő mozgalmat szervező és irányító Titkos Bizottságon át, és ilyen maradt egészen a szétszórásáig. Feltehetően hasonló volt sok más tudományos mozgalom is – az Ernst Mach Társaság (azaz a Bécsi Kör), a Gestaltmozgalom, a *Logos* köre Németországban, a *Szellem* köre vagy a Társadalomtudományi Társaság Magyarországon –, csak róluk kevesebb dokumentum maradt fenn.

Az informális tudományos műhelyek a hivatalos intézményektől függetlenül működtek, ám azok mintájára szerveződtek: sokban emlékeztettek a bevett tudományos intézményekre (programok felépítése, folyóiratok alapítása, szakmai

testületek szervezése és fenntartása, konferenciák, kongresszusok rendszerezése stb.). Törekvéseiknek az kölcsönzött mozgalomjellegét, hogy fennmaradásukért és (külső) társadalmi érvényesülésükért, valamint az eredeti cél megőrzéséért folytatott (belső) küzdelmük nem a fennálló tudományos intézmények gyakorlatát követte, hanem a *politikai pártépítés* korabeli sémája szerint alakult (Ernst Falzeder: Bevezetés I/2. köt. 17–21. old.).

A pszichoanalitikus mozgalmat három vonás mégis megkülönböztette a kortárs tudományos mozgalmaktól, mindhárom a pszichoanalízis sajátos eredetével magyarázható. Először: noha talán az első modern tudományos iskola volt, az orvosi társadalomból örökölt szilárd hierarchikus építkezés jellemezte,



amit a tagok – orvosi képzettségű – többsége eléggé magától értetődőnek tekintett. Másodsor: a pszichoanalízis egyben terápiás gyakorlat is volt, amely nem feltétlenül kötődött klinikához, nem igényelt drága berendezéseket, ezért nem volt oly mértékig kiszolgáltatva egyéb intézményeknek, mint más tudományos mozgalmak. A mindezekkel összefüggő harmadik vonás: minthogy a pszichoanalízis a kezdetektől orvosi magánpraxisként (legfeljebb a korban divatos alternatív terápiák versenytársaként) is fenn tudott maradni, anyagi szempontból önellátó lehetett. Ennek következtében mind a kutatás tapasztalati „anyagának” összegyűjtését, mind az utánpótlás képzését – a *kiképzést* – a hivatalos intézményektől függetlenül szervezhették meg, külön anyagi forrás csak – persze ez sem csekély összeg – a folyóiratokra, illetve a kongresszushoz kellett. A tudományos mozgalmak történetében minden bizonnyal az első olyan világméretűvé szélesedő, tartós és sikeres vállalkozás volt, amely tudományos arculatát és saját intézményeit máig megőrizte. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne törekedtek volna egyetemi tanszék alapítására vagy professzori címek elnyerésére (Freud feltétlen tekintélyében professzori rangja fontos szerepet játszott), de az analitikus mozgalom komoly egyetemi, akadémiai, állami vagy magánintézeti háttér nélkül is képes volt fennmaradni mindenütt, ahol nem tiltották be, és azonnal újjáéledt, amint a rá nehezedő nyomás csökkent.

Freud és Ferenczi levelezése ennél fogva különleges jelentőségű dokumentum a *tudásszociológia* számára is, hiszen benne közvetlenül nyomon követhető az a folyamat, amelyben a tudományosságnak ez a történetileg is egészen új létformája kibontakozott.

Haynal André az első kötet bevezetőjében részletesen beszámol a levelek viszontagságos történetéről. A levelezés nyilvánosságra hozatalának ügye ötven éven át húzódott, ám e jórészt inkább elvi és technikai viszontagságok meg sem közelítik azokat a viszontagságokat, amelyeket a levelek írói éltek át személyesen vagy hozzátartozóik és barátai sorsában.

Persze, mint a történeti dokumentumok olvasásakor általában, itt sem árt az óvatosság. Ezek a levelek sok mítosztól és kliséstől megszabadíthatnak ugyan bennünket, ám téved, aki ószinte, spontán magánvalomásként olvassa őket. Íróiknak minden bizonnyal egyéb szándékaik (is) voltak velük; nem véletlenül őrizték meg őket. Egyébként (mint Nemes Livia felhívja rá a figyelmet) a „slampos” Ferenczi általában nem tartotta meg még a legjobb barátai levelét sem.⁶ Hogy Freud kényszerű költözködése, valamint közismert rejtőzködő természete ellenére („nem szándékozik segédkezet nyújtani életrajzíróinak”) is megőrizte e leveleket, ugyancsak azt a feltevést erősíti, hogy levelezésüket mindketten úgy kezelték, mint ami az utókor számára is fontos közlendőt tartogat.

A laikus, ám a történelmi dokumentumokhoz óva-

tosan közelítő olvasónak feltűnik, hogy bár a levelezés tónusa különösen az első évtizedben bizalmasnak (sőt némelykor igen bizalmasnak) mondható, mégsem igazán bensőséges. Az igazán személyes megnyilvánulások nagyon visszafogottak, mondhatni szemérmesek, mindkét részről beszédes hallgatásokkal, válasz nélkül hagyásokkal találkozunk. Gondos, szakértő elemzéssel persze nyilván sok valódi, megrázó „anyag” is kivethető e szövegekből – s nemcsak Ferenczi soraiból. A levelezés több mint negyedszázada alatt a környező világban magánéletük minden területét mélységesen befolyásoló események zajlottak, régi világuk összedőlt, és személyes tragédiák is bőven érték őket. Az első világháború idején volt olyan időszak, amikor Freudnak mindhárom fia a fronton volt, közvetlen életveszélyben. („Bárcsak biztosan tudhatnánk, hogy a szerencse állandó tulajdonsága az embernek” – írta ekkoriban Ferenczinek.)

Ám a laikus olvasónak azt is tudomásul kell vennie, hogy a levélírók olyan tudományos zsargont használtak, amelynek terminusai könnyen összetéveszthetők ugyan a hétköznapi nyelv szavaival, csak hogy akkor nemigen értheti, rosszabb esetben alaposan félre is érti tartalmukat. Ez az irodalmi utalásokkal és ironikus önreflexiókkal tarkított tudományos zsargon nem más, mint a pszichoanalízis kialakulófélben forrongó nyelve. E levelek megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy itt egy tudományos mozgalom keresi, formálja a maga nyelvét.

A tudatosan és nem kis iróniával vállalt szerepekhez kapcsolódó megnyilatkozásokat ezért nem lehet és nem is szabad a hétköznapi nyelv értelmében szó szerint venni. Még az is megkockáztatható, hogy a levelekben leírt személyes eseményeket is – a rájuk

6 ■ Nemes Livia: Karakter és korszellem – in: Erő Ferenc (szerk.) *Ferenczi Sándor*. Új Mandátum, Bp., 2000. 236. old.

7 ■ Polányi Mihály: Tudomány, hit, társadalom. In: uő: *Tudomány és ember*. Argumentum, Bp., 1997. 16. old.

8 ■ A levelezésből kibontható történet elemzése: Erős Ferenc: Nem egészen tiszta játék egy magyar lánnyal. In: uő: *Kultuszok a pszichoanalízis történetében – egy Ferenczi-monográfia vázlata*. Jószyöveg, Bp., 2004. 105–125. old.; Judith Dupont: Egy kegyelmsértés története. In: Ritter Andrea – Erős Ferenc (szerk.): *A megtalált nyelv*. Új Mandátum, Bp., 2001. Az idős kort megért Elma későbbi, amerikai életéről: Emanuel Berman: Sándor, Gizella, Elma: Életrajzi utazás. *Thalassa*, 2003. 1. szám, 69–98. old.

9 ■ Vö. Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa, Bp., 1983. 417. old. Ma már közismert, milyen nagy mértékben torzították a Freudról és a pszichoanalitikus mozgalomról fennmaradt történeti képet Freud „hivatalos” történetírójának, Ernest Jonesnak részben személyes, részben tudományos beállítottságából fakadó elfogultsága.

10 ■ Elma Bálint Mihálynak küldött magyar nyelvű válaszát Judith Dupont idézi: „Viharos lelkű fiatal lány voltam, mint valószínűleg minden lány. Gonosz csábító voltam, csak magamra gondoltam és nem az áldozataimra. De az is lehet, h. nem gonosz voltam, hanem a természetnek kiszolgáltatott rabszolgája. Hiszen az ubw. formálta lelkemet, igaz? No azután néhány ülés (azaz fekvés) után Sándor felkelt mögöttem levő székéről, leült mellém a díványra és látható felindultsággal összecsókoltt és izgalommal mondta, mennyire megszeretett és tudnám-e én őt szeretni? [...] Kíméletlenül megmondtuk a mamának h. mi történt, aki megdöbbsent, de azt felelte, h. ha az a két ember, akit ő legjobban szeret a világon, egybekel, úgy ő annak örülni fog...” i. m. 27. old.

adott reakciókkal és a hozzájuk fűzött kommentárokkal együtt – íróik paradigmatis esetei és helyes kezelési módjuk leírásának (is) szánták, vagyis mint tudományos kutatómunkájuk szerves részére (is) tekintettek rájuk. Arról lehet itt szó, amiről Polányi Mihály a gyakorlati szakértelem elsajátítása kapcsán ír: „egy mesterséget nem lehet precízen definiálni, csupán azon tevékenységek gyakorlata által adható tovább, melyekben formát ölt. Annak, aki egy mester munkájának megfigyeléséből tanulni szeretne, bíznia kell mesterében. Tisztelnie kell választott mesterségét, és el kell ismernie annak a tekintélyét, aki mellé tanítványul szegődik. Ha nem fogadná el a tudományos ismeretek és módszerek alapvető helyességét, sohasem fejlődhetne ki tudományos ítélőképessége, és nem tudná elsajátítani a tudományos kutatás alapelemeit.”⁷

Mindezt figyelembe véve az, amit őszinte kitérőként (is) olvashatunk, legtöbbször legalább olyan jogosan értelmezhető egy-egy önmagukon (főként Ferenczin) végrehajtott analitikus kísérlet tapasztalatát a további kutatások számára általánosító leírásaként. Ferenczi ezt a kettősséget egészen pontosan meg is fogalmazza: „Bárhogy legyen is, megint egyszer disztelenül mutatkoztam Ön előtt – minden gyerekes gyengémmel és túlzással. S ha amúgy érdektelennek találná ezt a borzasztóan hosszú levelet, mint egy pszichoanalitikus forrásban lévő ember önvallomása talán érdekelné fogja majd.” (Fer 169.) Alkalmanként külön rendelkeztek egy-egy levél sorsáról, például visszakérték archiválási szándékkal (Fer 19, 73 Fer, 180 Fer stb.) Ha pedig olykor hétköznapi értelemben is személyes vizekre eveznek, igen visszafogottan teszik. Ferenczi például, amikor a személyes életét mélyen érintő, „rendkívül mulatságos, szimptomatikus cselekvés történetéről” számol be, kéri Freudot: „Abban az esetben, ha a többivel [a többi eseteleírással] együtt ezt is közölni óhajtaná, a kék színnel aláhúzott részeket felismerhetetlenné kéne tenni. Vagy ami még jobb, egyáltalán ne is említse a *nevemet*.” Majd a levél végén: „Most, hogy mindezt leírtam, sejlik fel bennem az a gondolat, hogy ha megcsontkítva kerül a nyilvánosság elé ez a történet, teljesen értékét fogja veszíteni; ráadásul e történet inkább személyre szabott, mint általános érvényű – legjobb tehát, ha soha nem lát nyomdafestéket, és egyenesen a papírkosárba vándorol!” (Fer 80) (Freud ezt a levelet válasz nélkül hagyta.)

Ebben az eredeti környezetben egészen más értelmet kap a Freud életrajzírója, Ernst Jones által idézett „Kedves Fiam!” megszólítással kezdődő Freudlevél is. (F 253) Ferenczi magánéletében ekkor kezdődött élete legnagyobb, hosszú éveken keresztül húzóó válsága: ekkor lángolt fel szerelme a fiatal Pálos Elma iránt, de elszakadni sem tudott annak anyjától, Gizellától – akit végül 1919 márciusában feleségül vett. A mai olvasóban meglehetősen drámai kép bontakozik ki arról, hogy Ferenczi döntésében Freud mennyire aktív – és korántsem biztos, hogy ma is he-

lyeskelhető szerepet vállalt.⁸ Ám akármilyen volt is ekkor, és akárhogyan alakult is később Freud és Ferenczi viszonya, az idézett levél nem ad alapot Jones azon kommentárjára, hogy Freud atyai, bátorító magatartásával „[n]agy erőfeszítéseket tett, hogy átsegítse [Ferenczit] neurotikus problémáin, és olyan mértékben eddze az élet nehézségeihez, amit saját fiainál például merőben feleslegesnek tartott.”⁹ (NB. A levelezés egészében Freudnak a gyermekeire tett utalásait végigolvasva Jonesnak ez utóbbi megállapítása sem tűnik megalapozottnak.)

Ferenczi válasza így kezdődik: „Kedves Professor Úr, Atyai szavai rögtön hatottak. Szívükből megnevetettek. Másrészt pedig elgondolkodtattak, s végül mindenben igazat kellett adnom Önnek.” (Fer 254) Ezután következik a helyzet és kettőjük viszonyának szakszerű, szakmai elemzése.

A következő levelét Freud még mindig így kezdi „Kedves Fiam (Ameddig nem kifogásolja ezt a megszólítást)” (F 255), és Ferenczi úgy ítéli, hogy „[M]ég mindig nincs jogom nagykorúnak nyilvánítani magam; infantilis beállítottságom biztos jele, hogy sürgető szükségét érzem, hogy beszámoljak a velem történt személyes eseményekről”. Igyekszik ugyan, hogy sikerüljön egyelőre még lezáratlan „felszabadulási harcát” az „apával” legalább „válságos jellegétől megfosztania” (Fer 254), ám „[E]legendő volt egyetlen szót írnia arról, hogy megérti nehéz helyzetemet, s máris mindent el kell Önnek mesélnem” (Fer 256). Itt következik az Elma-szerelme kirobbanásának „élménybeszámolója”: „Ismerem és osztom az Ön nézetét a neurotikusok Janus-arcáról, s éppen ez a meggyőződés acélozta meg eltökéltségemet, amikor ellent kellett állnom a kísértésnek. A szenvedély végül talán elhomályosította látásomat – mindezenre semmit sem észlelek Elma jellemében, ami belülről meggátolta volna a közeledést. [...] Analitikus szempontból úgy kell elképzelnem a dolgot, hogy Elma abban a pillanatban vált különösen veszélyessé számomra, amikor az említett ifjú [Elma imádója] öngyilkossága után – feltétlenül szüksége lett valakire, aki támogatja és nagy szükségében *segít* neki. Csakhogy én ezt túl jól tettem, ha néha erőm is vettem gyengeségemen. Ám az ösvény ki lett taposva – és most minden látszat szerint győzedelmesen vonul be szívembe.” Ha valaki ezt a beszámolót összehasonlítja azzal a levéllel, amelyben Elma – Bálint Mihály kérésére, mintegy ötven év távlatából – leírta a maga emlékeit, világossá válik előtte a különbség a Freud–Ferenczi-levelezés tónusára oly jellemző bizalmas, de nem személyes és egy „normálisan” személyes hangú beszámoló között.¹⁰

Az egész levelezésen végighúzóódik ez a bizalmas, de csak ritkán személyes hangvétel: „Kedves professor Úr, Kapcsolatunknak a megszakított analízis okozta egyetlen – és nem teljesen jelentéktelen zavarában mutatkozik meg – írja 1914 novemberében a Pápan állomásozó Ferenczi egy kisebb szünet után Freudnak –, hogy nehezen találok el levelezésünk

hangját. *Addig-addig ingadozom egy közönséges levél és egy írásbeli analitikus gyónás között*, amíg győzedelmeskedik az ebben az ingadozásban megnyilvánuló ellenállás és a levél meg sem íródik. Hogy ezt közölte Önnel: ez volt a kiút ebből a problémából. Bizonyára megérti és elnézi azonban, ha leveleimben még jóideig eluralkodik a neurotikus ember egocentrizmusa.” (II/1. köt. 94. old.)

Egy ekkora anyagból csupán önkényesen kiragadott példákkal lehet szemléltetni, mennyire megkerülhetetlen forrása ez a sokrétű és gazdag levelezés a legkülönbözőbb műfajú történeti kutatásoknak. Egyre több tanulmány foglalkozik az úgynevezett Budapest-, avagy a magyar-esettel (Palló Gábor), Budapest „alkímiájával” (Frank Tibor), avagy még tágabban a „Globus Hungaricus”-hatással (Erős Ferenc Ferenczitől átvett gondolatát általánosítva), összekapcsolva azt a természettudomány történetében számon tartott „marslakók” (Marx György) jelenségével.¹¹ Meggyőződésem, hogy fontos szemléletformáló forrástól fosztja meg magát az a tudománytörténész, aki egymástól függetlenül próbálja rekonstruálni ezeket a jelenségeket. Bizonyosra vehető, hogy a Freud–Ferenczi-levelezés jegyzetekkel kiegészített kötetei éppenséggel elsőrendű forrásai lesznek ennek az átfogó, összehangolt – jobb híján tudásszociológiaiainak nevezhető – rekonstrukciónak.

Csak néhány olyan összefüggést idézek fel, amelyek megmutatnak valamit abból, mennyire kölcsönösen és mélyen hatotta át egymást a pszichoanalízis, a kultúra és a tudomány, és talán azt a világot is érzékeltetik, amelyben mindez megszületett.

Freud a már idézett második „Kedves Fiam”-mal kezdődő rövid levelében sok mindentről tudósítja Ferenczit: ír a készülő *Totem és tabu* munkálatainak gyötrelmeiről (mellesleg mindenfajta szellemi alkotómunka intuitív fázisának hiteles, érzékletes és tömör összefoglalását nyújtva),¹² majd arról, hogy „Dr. Spitz kissé nagyképszerűsödött, ezért három óra megvonásával büntettem, s mintha azóta komolyabban akarná venni a dolgot. A hajtóerők jelentősen gyöngültek, mert engedni akar apjának, hogy ne maradjon orvos. Mindazonáltal egész kedves.” (255 F).

Dr. Spitz Árpád Renét, akit Freud nem sokkal korábban Ferenczi ajánlatára fogadott analízisre, s így az első lehetett, aki szabályos kiképzésben részesült, amúgy a Mester „nagyon érdekesnek” találta, mert miután „a kirakatnak vége, teljesen szabályosan viselkedik, erős ellenállásokkal” (F 249, 400 F/1). Szerencsére az ifjú Spitz nem engedett apjának, és megmaradt az orvosi pályán. Visszatért Pestre, a Lukács György és Balázs Béla körül egybegyűlt Vasárnapi Kört látogatta, majd 1919. február elején a lakásán bújtatta az illegális *Vörös Újság*ot szerkesztő Szamuel Tibort. A húszas évektől Bécs, Berlin, majd Párizs után egy Victoria Nyanza-i képeslapon tudósítja Freudot, „hogy már Közép-Afrikában is az analízisről vitatkoznak” (1087 F), eközben az *Imago* közli tanulmányát a számszimbolikáról, amelyet Freud „ér-

dekes és jól megírt” munkának tart. Majd az ötvenes években Amerikában tette világhírűvé a csecsemő- és gyermekpszichológia területén kifejlesztett úttörő munkássága (F240 F 3. lj., F 1087).¹³

Máskor Ferenczi beszámol Freudnak arról, hogy vagy háromszáz fiatal és lelkes orvos előtt tartott nagy sikerű előadást a „Mindennapi élet”-ről (Fer 79, Fer 81). Az előadások azután a Galilei Körben folytatódtak, s némelyiken minden bizonnyal ott ült az ifjú orvostanhallgató Polányi Mihály, a kör tudományos titkára is (bátyja, Károly volt a Galilei Kör első elnöke), akit ugyan – a hatvanas években tett nyilatkozata szerint – nem érdekelt a pszichoanalízis. Közönye jórészt egy régi osztálytársa negatív véleményének hatására alakult ki még az egykori Trefort utcai gimnáziumi időkben. Később ez az osztálytárs (akiről tudjuk, hogy nem más, mint Alexander Ferenc) neves analitikus lett – tette hozzá Polányi.¹⁴

Polányi „ellenállásában” az is szerepet játszhatott, hogy édesanyja, a pesti liberális értelmiséget évtizedeken át összetartó irodalmi szalonjáról híres Polacsek „Cecil mama” kifejezetten lelkesedett az analitikus eszmékért, Ferenczihez járt analízisbe, aki szerint

11 ■ Palló Gábor: *Zsenialitás és korszellem. Világhírű magyar tudósok*. Aron, Bp., 2004; Frank Tibor: Budapest alkímiája. *Fizikai Szemle*, 1997. 2. szám, 73. old.; Erős Ferenc: Ferenczi a derék katona. *BUKSZ*, 1996. ősz; Marx György: *A marslakók érkezése. Magyar tudósok, akik nyugaton alakították a XX. század történelmét*. Akadémiai, Bp., 2000. „Békés: A „konstruktív pesszimizmus” forrásvidéke. A magyar tudományos műhelyek „utolsó polihistorai” és „titkos klasszikusai” a 20. század első felében. In: uő. (szerk.): *A kreativitás mintázatai*. Aron, Bp., 2004. 130–178. old.

12 ■ „A totem-munka disznóság. Vaskos könyveket olvasok valódi érdeklődés nélkül, mivel az eredményeket már tudom, az ösztönöm a megmondhatója; minden anyagot végig kell azonban lapoznom, eközben elhomályosulnak a felismerések, sok dolog nem illik össze, és mégsem kényszeríthető egybe, nincs minden este időm stb. Néha úgy érzem, mintha csak egy kis futó viszonyt akarnék kötni, és vén koromra rájövök, hogy új asszonyt kell feleségül vennem.” (F 255)

13 ■ Vö. Karádi Éva – Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat, Bp., 1980. 82. és 401. old.

14 ■ Vö: James Hall: Polányi és a pszichoanalízis. *Polanyiana*, 1992/3. 49. old.

15 ■ Arthur Koestler: *Nyílvessző a végtelenbe*. Osiris, Bp., 1996. 62–63. old. A dolgok iróniájához hozzátartozik, hogy Koestler édesanyja 1899 körül, amikor heves fejfájással küszködött, rövid ideig Freud páciense volt: „A nyakamat masszírozta és ostoba kérdéseket tett fel” – mesélte később a fiának (uo. 26. old.).

16 ■ Seidlerné kilétét homály fedi. Az a levélrészlet, amelyben Ferenczi bemutatja Freud számára a titokzatos berlini médiomot, nem került elő (vö. I/1. 158. old.).

17 ■ A legutóbbi időkben ez a téma ismét a tudománytörténeti érdeklődés homlokterébe került. L. Jill Stefko: Famous Psychoanalysts Involved with the Paranormal (www.suite101.com/article.cfm/paranormal_realm/117179) és Erős Ferenc: A pszichoanalízis „árnyéka”, a telepátia. Freud és az okkultizmus. *Rubicon*, 2005. 7. szám, 43–48. old.

18 ■ „Polányi Misi épp most volt nálunk ebéden. Ezúttal érdekesebbnek tűnt, mint korábban. Főként azért, mert K. két olyan témáról faggatta, ami iránt elsősorban érdeklődik, nevezetesen a telepátikus észleletről (a hozzá kapcsolódó témákkal) és a valásról” – írja levélben 1947 májusában Koestler felesége. Vö. Hidgkuti Béla (vál.): Polányi Mihály és Arthur Koestler levelezése. *Polanyiana*, 1995. 2. szám, 38. old.; Polányi: *i. m.* 15., 36., 40., 54. old.

ez a „szellemes, igen művelt hölgy” „nagyszerűen fel fogta a pszichoanalízis értelmét” (Fer 184). Ferenczi közvetítésével Freud el is küldte neki a *Mindennap élet* orosz kiadását (Fer 231). Cecil mama Mihály fia egyik barátját (az ifjú Pólya Györgyöt, a modern heurisztika elméletének, a matematikai problémamegoldás módszertanának későbbi világhírű kidolgozóját) analízissel gyógyította ki abból a rossz szokásából, hogy mindent kétszer mondjon, saját idősebb lányát pedig, a „csinos Strickernét” 1910-ben maga Freud irányította Ferenczihez: „Első rendelési órámban legszébb és legérdekesebb nőbetegem megígérte, hogy alapos kezelést vesz Önnél. Azt hiszem, nem szükséges beajánlanom Önnek Dr. Strickerné asszonyt.” (F 169.) (F169, Fer 173, 184)

Mintegy másfél évvel később Ferenczi arról tudósítja a Professzort, hogy „[A] csinos Dr. Strickerné (aki egyszer Bécsben felkereste Önt) tanároknak tart előadást Ostwaldról, Payatról [értsd: J. Payot] és Önről. Ezzel csinál reklámot magániskolájának, amelyben az Ön elvei szerint folyik a nevelés, emellett naturizmust és művészszeretetet oktatnak.” (Fer 281)

Strickerné Polányi Laura 1911 és 13 között talán elsőként hozott létre a pszichoanalízis elveivel összhangban működő, társas magántanítású intézményt kisgyermek számára; 1910-ben néhány hónapig ebbe a „kísérleti avantgard óvodába” járt az ötéves Arthur Koestler is, aki azután életrajzi regényében számolt be életre szóló óvodai élményeiről, s arról, hogy mikor meglehetősen prúd édesanyja megtudta, hogy „Lolly” néni egyebek között modern felvilágosító beszélgetést folytat a gyermekekkel, fiát sürgősen kivette onnan.¹⁵ Koestler és a Polányi család kapcsolata később is megmaradt: évtizedekkel később egykori óvodatársának, Laura lányának és vejének szövet börtöntapasztalatai adták a háttéranyagot a *Sötétség dőlben* megírásához. Polányi Mihállyal pedig élete végéig szakmai és eszmei kapcsolatban állt.

Koestlerre egyébként egész életében nagy hatással volt a pszichoanalízis világszemlélete és gondolkodásmódja, szinte minden írásában foglalkozik vele. Újságíróként Londonban felkereste Freudot. Az analitikus mozgalmat viszont (mellesleg Polányi Mihállyal teljes egyetértésben) éppen mozgalomjellege miatt tipikusan ortodox és reménytelenül zárt rendszernek tekintette. De, tegyük hozzá, tudománytalansággal vagy csalással egyikük sem vádolta a pszichoanalízis megteremtőit.

Ezt a kis kört, amely csak egy kiragadott példa a Ferenczi Budapestjére olyannyira jellemző nagyon bonyolult kapcsolatrendszerből, érdemes azzal zárni, ami egyúttal talán más megvilágításba helyezi Ferenczi leghóbortosabbnak tűnő kutatási területét is: nevezetesen gondolatátviteli, úgynevezett „indukciós” kísérleteit.

Ferenczi – akárcsak megannyi kortársa, egyebek közt Jung vagy a fizikus Wolfgang Pauli – éveken át foglalkozott „okkultista” témákkal, tapasztalatokat gyűjtött, kísérletezett és elméleteket gyártott a ma-

gyarázatokra. Freud, akit e kutatásokról és kísérletekről rendszeresen tudósított, a kérdésben eleinte erősen ingadozott az ironikus távolságtartás és az óvatos kíváncsiság között. Amikor Ferenczi egy berlini médiummal (Seidlerné) kapcsolatos biztató tapasztalatokról számolt be,¹⁶ Freud így válaszolt: „A megrázkódtatáson immáron túljutottam, és úgy tekintek az egészre, mint bármi másra, ami nem éppen könnyű dolog. [...] Legyünk-e hát e tapasztalat alapján okkultisták? A legkevésbé sem; mindössze gondolatátvitelről van szó. Ha ez bebizonyosodik, el kell hinnünk – de akkor már nem lelki jelenség lesz, hanem tisztán szomatikus, viszont első rendű újdonság. Addig viszont hallgassunk róla a némák szótlanúságával. [...] Él bennem némi aggodalom, hogy valami nagy dologra kezd rájönni, de felhasználása igen komoly nehézségekbe fog ütközni.” (F 75) Ferenczi megnyugtatta: „Az okkultista hajlam legcsekélyebb nyomát sem tudom magamban felfedezni; emiatt kár lenne aggódnia.” (Fer 76) Ahogy nőtt Ferenczi lelkesedése, úgy fokozódott Freud ironikus távolságtartása: „Kedves Barátom, Biztosan meg van rökönnyödvé, hogy nem reagáltam megrendítő közlésére, miszerint Ön egy valóságos médium [...] Látom jönni a feltartóztatatlanul közlő sorsot, s észreveszem, hogy a sors Önt rendelte arra, hogy fényt derítsen a misztikára és hasonló dolgokra. Éppoly hiábavaló, mint szűkkeblű dolog volna Önt visszatartani ettől. Mégis, úgy vélem, megéri megpróbálkozni azzal, hogy legalább lassítsuk a sors menetét. Arra szeretném kérni Önt, hogy még két évig titokban gyűjtögetessen, s csak 1913-ban lépjen elő a Jahrbuchban és nyíltan. Ön ismeri a gyakorlati ellenérveimet és titkolt kínos érzéseimet.” (F 185)

A „titkos” gyűjtögetések folytatódtak, Freud módszertani tanácsokat adott a kísérletekhez.

„Jung azt írja – válaszol Freud Ferenczi további indukciós kísérleteire –, hogy az okkultizmust is meg kellene hódítanunk, s engedélyemet kéri, hogy hadjáratra induljon a misztika birodalmába. Úgy látom, egyikőjüket sem lehet visszatartani. Legalább egymással összhangban járnának el – veszélyes expedíciók ezek, és ide nem tudom követni önöket.” (F 216)

Koestler *A vakvéletlen gyökerei* című könyvében egész sereg nagy tekintélyű tudóst sorol fel, akik pályafutásuk hosszabb vagy rövidebb szakaszában komolyan foglalkoztak paranormális jelenségekkel, kísérletekkel és magyarázatokkal, s megjegyzi, hogy a húszas években már Freud is meggyőződéssel tekintett a telepátiára mint archaikus kommunikációs módra – s csak Ernst Jones győzködésére mondott le a nyilvános állásfoglalásról. Halála után viszont nyilvánosságra került *Pszichoanalízis és telepátia* című esszéje.¹⁷ A természettudós és tudományfilozófus Polányi Mihály sem zárkózott el a gondolattól, hogy az érzékszerven kívüli észlelés esetleg fontos szerepet játszhat a gondolkodás intuitív fázisában, s e témáról élénk beszélgetést folytatott a negyvenes években

Koestlerrel.¹⁸

A levelekből kiolvasható, hogy már a pszichoanalitikus mozgalom történetének a korai szakaszában jelentkeznek azok a konfliktusok, amelyek szükségképpen jellemzik egy tudományos iskola fejlődését, és jól látszanak Freud erőfeszítései az egység és az elmélet alapját alkotó elvek érintetlenségének megőrzésére. A belső vitákban és „intézményi-tudománypolitikai” harcokban egyszerre vannak jelen személyes motívumok, egyfajta mozgalmi logika és ugyanakkor a közös tudományos elkötelezettségből fakadó „lényegi” feszültségek. Külön-külön elég jól feltárták már a feszültségek ezen összetevőit, de fontos látni, hogy mindezek együttesen határozták meg a pszichoanalitikus mozgalom arculatát. Mai nézőpontból bizonyos, hogy a „preödipális eretnységhez” fűződő viták voltak a leglényegesebbek, melyek annak idején mélysegesen megosztották az analitikus mozgalmat. A levelezés kiadói éppen ezért beiktattak néhány olyan levelet vagy levélrészletet is, amelyet Freud vagy Ferenczi másoknak írt erről. Jól látható a személyes, az „intézményi”, illetve a tudományos érvek és szempontok keveredése. A húszas években nyilvánvalóvá vált, hogy egyes elméleti felismerések végső kicsengésükben megkérdőjelezik Freud azon meggyőződését, hogy az Ödipusz komplexus jelenti a végső határpontot, ameddig az analízis eljuthat a korai életszakasz traumatizáló eseményeinek feltárásában. Otto Rank, Jung vagy Ferenczi nagyon sokáig úgy gondolta, hogy csak a Freud által nyitva hagyott kérdésekre kísérlelnék meg választ adni, amikor kiterjesztik a vizsgálódást: az elemzésbe bevonják az alapkonfliktus többi szereplőjét is, visszanyúlnak az ödipális korszaknál korábbi időszakra, és – szemben a mesterrel – különös figyelmet fordítanak a születés körülményeire. „Szó sincs róla, hogy ez a Ps. An. felszámolására irányuló kísérlet volna – írja Ferenczi Ranknak 1924-ben (III/1. köt. 212. old.) –, az Ödip.-komplexusnak nem az »eltűnéséhez« járul hozzá, hanem az *alapjait* fekteti le: a születés dinamikájában keresendő a neurózis (neur. szorongás) végső (ha nem is egyetlen) forrása, ill. regresszió helye; az Ödip.-komplexus dinamikus potenciáljának nagy részét a születési trauma momentumától kapja.” Ezzel azonban óhatatlanul át is értelmezték az eredeti modellt.¹⁹

Freud következetesen törekedett arra, hogy a pszichoanalízist, ameddig csak lehet, az orvosi megközelítés keretei között tartsa: Jungot (és Ferenczit is) óvta attól, hogy messzire rugaszkodjék a „medicinális” szemlélettől: bármennyire örvendetesek is Jungnak a libidó elméletére épülő mitológiai kutatásai, „mégis arra kérem, kellő időben térjen vissza a neurózisokhoz. Ez a hazánk, először ott kell biztosítanunk uralmunkat mindennel és mindenkivel szemben.” (F 190)

A Mester, aki örömmel üdvözölt minden eredeti hangot, amíg az a pszichoanalitikus szemlélet térhódítását segítette, az 1924 elején, Otto Rank születéstrauma-elmélete körül kirobbanó vitában elismerte: „Tudom, hogy nehezen megközelíthető vagyok, és

hogy az olyan idegen gondolatokkal, amelyek nem teljesen esnek az utamba, elsőre semmit sem tudok kezdeni. Jó időre van szükségem, mire véleményt formálok róla, ítéletemet közben in suspenso kell hagynom.” (III/1. köt. 193. old.)

Itt megint segítségünkre van az értelmezésben Polányi Mihály: „Egy mesterséget – gyakorlatának példáját követve – csak úgy lehet elsajátítani, ha elfogadjuk a mesterség tradícióját, és egyúttal képviselőjévé válunk. A tudományos kutatás tanoncjai képzésük során ugyanazokra az alapokra tesznek szert, amelyeket a mesterek is magukénak vallanak, s egyúttal azt is megtanulják, hogyan függetlenedhetnek tőlük ugyan-ezekben az alapokon állva. Mestereik követése arra tanítja őket, hogy ragaszkodjanak saját elképzeléseikhez, még ha azok részben ellentétesek is az elfogadott tudományos tételekkel. A tudományos tekintély természetéhez hozzátartozik, hogy kihívja maga ellen az új nemzedék ellenállását, és az is, hogy ezt az ellenállást a tudományos tradíció újraértelmezésében asszimilálja.”²⁰ Úgy tűnik, a kutatómunka *lényegéhez* tartozik az az ambivalencia, amellyel Freud tanítványaihoz fordul, amikor kifejti Ferenczinek: „Kizártnak tartom, hogy önálló szárnypróbálgatásaik során Ön vagy Rank valaha is elhagyják a pszichoanalízis talaját. Miért ne lenne joguk tehát kipróbálni, hogy valami nem másként működik-e, mint ahogy én gondoltam. Ha tévednének benne, akkor maguk is észre fogják venni, vagy majd én veszem magamnak a bátorságot, és szólok Önöknek, mihelyt magam biztosan tudom.” (III/1. köt. 193. old.)

Ezen a ponton nem követjük tovább a vita érdemi részét – erre külön tanulmányban kell sort keríteni, ahol feltétlenül rekonstruálni kell Freudnak a tartalmat érintő kritikai megjegyzéseit is. A vitának ugyanis egyéb tanulságai is vannak: megfigyelhető, amint működésbe lép a mozgalmi logika, s ennek jegyében definiálják majd eretnekként az egyéni úton járókat. A jegyzetektől kiderül, hogy Abraham, a berlini központ meghatározó alakja Ferenczi és Rank munkáiban „egy olyan jóvátehetetlen folyamat jelét [látta], amely a pszichoanalízis sorskérdéseit veti fel”, mint-hogy az említettek munkáiban „olyan tudományos regresszió megnyilvánulásai fedezhetők fel, amely a legapróbb részletekig megegyezik a pszichoanalízistől való jungi elfordulás szimptomatikájával” (III/1. köt. 199. old., 2. lj.).

Ferenczi tiltakozik, hogy munkásságukat Abraham „szakadár jelenséggént merészelt befeketíteni”, de fegyelmezett mozgalmi emberként hajlik arra a kompromisszumra, hogy a Bizottságot még összeforasszák: „A kis személyes torzalkodásoknak kétségkívül véget kell vetni, és a talán helyreállíthatatlan *bará-*

19 ■ Vö. Békés Vera: Ödipusz, Ádám, Raszkolnyikov – ősbűn modellek a XX. sz. első felében. In: Laczkó Sándor – Dékány András (szerk.): *A bűn*. Pro Philosophia – Librarius, Szeged, 2004. 69–84. old.

20 ■ Polányi: *i. m.* 17. old.

* ■ A kutatást az OTKA támogatta (046261. és 042530. sz.)

ti együttműködést *tényszerű* alapokra kell helyezni.” (III/1. köt. 197. old.) Rank radikálisabb. Freudnak írott levelében kerekén odavágja: „Ne felejtjük el, hogy a psza. mozgalom mint olyan: fikció. Nem fikciók ellenben azok az emberek, akik egy mozgalomban részt vesznek, és azokat, akik most a psza.-ban mozgalomcsinálással vannak elfoglalva, őszintén szólva, nem sokra tartom.” (III/1. köt. 242. old., 1. lj.)

A mélysegesen megrendült Mester Ferenczitől vár támogatást (amit ekkor még meg is kap): „El tudja képzelni, hogy ez számomra súlyos csalódást és csaknem hihetetlen eseményt jelent. Bizonyos mértékig enyhíti a dolgot, hogy ebben az eredményben nem tudom magam vétkesnek tekinteni. Hiszen Ön ismer minden részletet. Végeredményben én is élhetek a szabad véleménynyilvánítás jogával és nem kell feltétel nélkül jóváhagynom egy tanítvány újítását, még ha a munkaközösség természetes határain belül kész vagyok is mindenkinek eltérni [!] a maga felfogását.” (972 F – III/1. köt. 231. old.)

Megfigyelhető, hogyan csúszik (fonódik?) össze a tudományos és a mozgalmi logika: „[Rank] levelében a legrémisztőbb a »Ps.A mozgalom«-mal kapcsolatos megjegyzése, hogy azt (az adleri szóhasználattal) »fikciónak« nyilvánítja. El tudja képzelni, hogy e fikciónak továbbra is hajlandó legyen a rendelkezésére állni? És azt hiszi, hogy egy ember ebben az állapotban találhat rá egy megváltó új igazságra vagy azért került ilyen állapotba, mert rátalált? Nem tudom könnyen eldönteni” – írja Freud Ferenczinek Rank „lázáda” kapcsán (III/1. köt. 245. old.). Az „ilyen állapot” pedig azt jelenti ebben az összefüggésben, hogy Freud Rank eretnek fellépésére a legkézenfekvőbb analitikus magyarázatot egy személyes életesevényben keresi: „A legkézenfekvőbb magyarázat az volna, hogy ’mesüge’ lett, hogy anyagi sikerei és az én fenyegető betegségem analitikusan felkavaró hatása következtében úrrá lett rajta az eddigi látens neurózis.” (III/1. köt. 244. old.)

1924-ben Ferenczi a Mestert és a mozgalmat választotta, de valójában soha nem visszakozott a „preödipális” álláspontról.

Néhány évvel később ugyanez a logika működött, még a szavak is hasonlóak voltak, amikor Freudnak Ferenczi eltávolodását kellett a maga számára értelmeznie.

Pedig Ferenczi sem változott sokat. „Vigasztaló kilátás – írta még 1910-ben, Freud egyik bécsi előadását meghallgatva –, hogy a jövődő nemzedékekben az efféle szabad és nyílt beszéd (annak veszélye nélkül, hogy gyermeki érzékenységeket keltene föl) nem a kivételek közé fog tartozni. Olyan távlat ez, amelyet még nem méltattak eléggé. Amikor Ön a pszichoanalízis esélyeiről beszél, nem hagyhatja figyelmen kívül ezt a szempontot. Ha egyszer a társadalom túljut a gyermekkorán, akkor a társadalmi és politikai élet soha nem is sejtett lehetőségei nyílnak meg. Gondolja csak meg, mit jelentene, ha az ember *mindenkinek megmondhatná az igazat*, az apának, a tanítónak, a

szomszédnak és magának a királynak is.” (Fer. 109 – I/1. köt. 225. old.)

A levelezést kísérő kommentárok önmagukban is tiszteletre méltó kutatómunkát igényeltek, hiszen a szövegek rengeteg utalást rejtenek az irodalmi idézetektől és parafrázisoktól a napi híreken és pletykákon át a viccekig. A magyar vonatkozású kiegészítés első sorban Erős Ferenc és Kovács Anna munkáját dicséri. Nem pusztán filológiai kiegészítésekről van szó, hanem az arányok megfelelő beállításáról és a további kutandó mozzanatok jelzéséről is. Valóságos súlyának megfelelő hangsúlyt kap például a levelek sajátos magyar nyelvi rétege – amint erre Erős Ferenc a bevezetőjében rámutat: Ferenczi több helyen utal magyar szavakra, kifejezésekre, szólásokra: „Ez különösen szembetűnő akkor, amikor álmairól, asszociációiról, telepatikus kísérleteiről beszámolva ezeket a magyar nyelvi elemeket szó szerint idézi, vagy németül körülírja őket. A levelek német szövegének mélyebb stílárabb elemzése pedig valószínűleg kimutathatná, hogy – rejtettebb módon – a magyar nyelvi gondolkodás bizonyos jegyei is fellelhetők benne.” (I/1. köt. 12. old.) Az utóbbi évek kutatásai nagyon is megerősítik ezt a feltevést.

Valamennyi kötet példamutatóan gondozott, jól áttekinthető, jól kezelhető munka. Egyetlen némileg következtelen szerkesztési mozzanatot találtam: az első két félkötet névmutatója még a levelek száma és szerzője szerint igazít el, a többi viszont az oldalszámok alapján. Ez a kötet olvasóit nem zavarja, csak a további hivatkozások jelölésében okozhat kisebb problémát.

Az első kötetben bibliográfiai útmutató és a rövidítések jegyzéke is szerepel. A második kötettől pedig már egy ugyancsak figyelemre méltó, fontos és mifelénk úttörő kezdeményezést találunk: feltűntetik a Ferenczi- és Freud-művek bibliográfiájának internetes címét, ahol naprakész frissítésekkel ingyenesen hozzáférhető a teljes forrás- és szakirodalom bibliográfiája (www.mtapi.hu/thalassa/ferenczi-hu.htm és www.matapi.hu/thalassa/freud-hu.htm). Sőt a szerkesztők lehetővé teszik, hogy az olvasó interaktív módon bekapcsolódjék a levelezéskötetek utóéletének alakításába: a magyar kiadás szerkesztői a Thalassa Alapítvány honlapján folyamatosan közzéteszik az újabb kutatások eredményeit és háttéranyagait. Itt kerülhet sor az esetlegesen előforduló hibák kijavítására és a helyreigazításokra is, az olvasót is kéri, hogy észrevételeit, javaslatait küldje el a thalassa@mtapi.hu címre.

Haynal André az első kötet bevezetésében hangot ad a szerkesztők jogos meggyőződésének, „hogy ez a levelezés más, részben hozzáférhető levelezésekkel együtt, meg fogja változtatni a Freudról és az őt körülvevőkről alkotott képünket, kevésbé megközelíthetetlennek és emberibbnek mutatván őket, és lehetővé fogja tenni, hogy gondolkodásuk átalakulását nyomon kövessük, és felfedezzük az abban rejlő csodálatos kreatív erőt.” (I/1. köt. 30. old.)*

Igaza van.

